

УДК 330.342

*Проф. М.А. Голубець, академік НАН України –
Інститут екології Карпат НАН України, м. Львів*

ЕКОЛОГІЧНА КОНСТИТУЦІЯ ЗЕМЛІ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ І СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Проаналізовано спонтанні чинники, які спричиняють до глибоких екологічних, соціально-економічних, демографічних і політичних змін на планеті, до перебудови світоглядних засад і до пошуку нових теорій і парадигм у вирішенні складних глобальних проблем.

*Prof. M.A. Holubets – Institute of Ecology of the Carpathians,
National Academy of Sciences of Ukraine, Lviv*

The world ecological constitution in context of globalization and sustainable development

Spontaneous factors which are causing the substantial ecological, social, economic, demographical and political changes at the globe as well as the reestablishment of philosophical perception and new concepts and paradigms towards global problems resolving have been analyzed.

Фундаментальні основи аналізу глобальних процесів заклав знаменитий український геохімік і філософ, перший президент Всеукраїнської академії наук, академік В.І. Вернадський.

Починаючи від 1922 р., він читав лекції з геохімії у Сорбонні, проводив експериментальні дослідження в Мінералогічній лабораторії Музею природної історії у Парижі, у 1925 р. опублікував свою працю "Автотрофність людства", а у 1929 р. – французькою мовою монографію "Біосфера" (російською вона вийшла у світ у 1926 р.). У цих працях уперше було визначено планетну роль живої речовини як організаційної й енергетичної сили біосфери. Нема сумніву, що під впливом біосферологічних ідей В.І. Вернадського французький математик і філософ Е. Ле Руа разом зі своїм другом палеонтологом П. Тейяр де Шарденом сформулювали поняття "ноосфера" і в 1927 р. використали його під час читання лекцій у Паризькому Коллеж де Франс для означення нової стадії геологічної історії біосфери. Так само, під впливом згаданих французьких учених через дев'ять років В.І. Вернадський розпочав розробку свого неперевершеного вчення про ноосферу, основні положення якого було опубліковано в 1944 р. у статті "Декілька слів про ноосферу" й аж у 1977 р. – у знаменитій праці "Роздуми натураліста. Наукова думка як планетне явище".

Таким чином, саме В.І. Вернадського маємо підставу вважати тим ученим, котрий заклав теоретичні основи пізнання глобальної перетворювальної сили на поверхні Землі живої речовини (усієї сукупності рослинних, тваринних і мікробних істот), робота якої протягом мільярдів років спричинилася до формування сучасної біосфери. Завдяки йому маємо змогу зрозуміти сенс "вселенськості" людства, "геологічної сили людського розуму і керуваної ним праці". Ще у 40-х роках минулого століття він відзначав, що "людина вперше реально зрозуміла, що вона мешканець планети і може – повинна – думати та діяти в новому аспекті, не тільки в аспекті окремої особистос-

ті, родини чи роду, держав чи їх союзів, але й у планетному аспекті", і що "наука і наукова робота, взяті загалом, не є результатом тільки роботи окремих учених, їх свідомого пошуку наукової істини... Вона є проявом дії в людському суспільстві сукупності людської думки... Ми живемо на зламі, у надзвичайно важливу, по суті нову епоху існування людства, його історії на нашій планеті" [2, ст. 23, 24, 38].

На підставі численних прикладів можемо стверджувати, що не лише глобалізація людського мислення і наукової думки, але й інших сфер людської діяльності (зв'язку, інформації, капіталу, виробництва, торгівлі, забруднень, політики, культури тощо) виявилися тим спонтанним чинником, який спричинився до глибоких екологічних, соціально-економічних, демографічних і політичних змін на всій планеті, до перебудови світоглядних засад і до пошуку нових теорій, нових парадигм у вирішенні складних глобальних проблем. Урешті-решт, освоєння протягом останніх сорока років Космосу і вихід виробничої діяльності за межі біосфери – колиски *Homo sapiens* та єдиного середовища природного існування людини – є свідченням якісно нового стану речей на планеті, вивчити й описати які традиційними засобами класичних наук неможливо. Теорію, за Т. Куном, треба унормувати згідно з новими даними, замінюючи стару парадигму новою.

Розумова й виробнича діяльність людства спричинила новітнє співвідношення біотичних і соціальних сил на планеті, виникнення якісно нової глобальної надсистеми – соціосфери, до складу якої увійшли біосфера, інші, охоплені господарською діяльністю геосфери та навколишній Космос, і людське суспільство з усіма наслідками його інтелектуальної та виробничої діяльності [3]. На відміну від біосфери, центральним організатором якої є жива речовина, і роль кібернетичної пам'яті та регулятора якої виконує генопласт (функціональна сукупність генетичного матеріалу цієї речовини), центральним організатором соціосфери є всесвітнє людство, а функцію її пам'яті й регулятора виконує інтегральний інтелект. І це найважливіше. Бо саме від інтелектуального регулювання залежать як теперішній стан соціосфери й усіх її складових блоків – біотичного (екологічного, біосфери), соціального, економічного, демографічного, технологічного, політичного та інших, так і параметри її структурно-функціональної організації в майбутньому.

Ця кардинальна глобальна трансформація відбулася відносно недавно – фактично протягом тривалості життя людини (для порівняння постнеолітична епоха тривала тисячі років, а технічна революція – кілька століть). Тому й не дивно, що, якщо цього вибуху глобальних змін не спромоглися (або не хочуть) усвідомити наукові голови, то чи можна цього вимагати від загалу?

А майбутнє людства залежить саме від розуміння сучасного стану довкілля, від розумної поведінки людей і розумного керування геосоціосистемними процесами [3].

Саме тому мав рацію видатний американський учений у галузі системної динаміки, член Римського клубу Денніс Медоуз, котрий, аналізуючи найважливіші риси людської діяльності, сказав: "Природа майбутнього глобального устрою... вимагає сильного керівництва і широкої макроосвіченості,

оскільки тоді, коли проблема стане очевидною для кожного, починати будь-які дії буде вже надто пізно". Дуже своєчасними є рішення Конференції ООН з довкілля і розвитку 1992 р. в Ріо-де-Жанейро, оформлені під назвою "Програма дій. Порядок денний на ХХІ століття" [5].

Ідея розумного, збалансованого, бережливого використання природних ресурсів, охорони довкілля, біотичного й ландшафтного різноманіття, сфери життя і праці людей хвилює вчених і світову громадськість уже сотні років. Підходи комплексного, системного вирішення тісно взаємопов'язаних економічних, соціальних та екологічних проблем з метою "збереження високої якості довкілля і здорової економіки для всіх народів світу" і тепер, і на далеке майбутнє сформовані Колективним Розумом, залишаються неперевершеними.

Досягнення мети сталого розвитку можливе тоді, коли виконання його програми буде усвідомлене громадськістю кожної країни, кожним громадянином всесвітньої спільноти – від дитини й домашньої господині до керівників місцевих і державних органів влади. І якщо в Україні й за 15 років після Конференції ООН в Ріо-де-Жанейро нема схвалених Верховною Радою концепції, стратегії і державної програми сталого розвитку, це свідчить про недостатню увагу до цієї надзвичайної за актуальністю глобальної проблеми і про перспективу опинитися поза межами світового цивілізаційного процесу.

Програма сталого розвитку, підтримана главами 179 держав, є рятівною для людства, але, на жаль, переважно декларативною. У ній не передбачено розв'язання найскладніших і найважливіших питань – органів управління і механізмів керування геосоціосистемами (екологічними, соціально-економічними, демографічними, гуманітарними та іншими) процесами. А таке керування не можливе, якщо не визначено структурних і функціональних параметрів глобальної соціосфери і підпорядкованих їй міждержавних, національних, регіональних, обласних і нижчих рангів геосоціосистем на перспективу й не вироблено способів реалізації управлінських рішень.

Соціосфера – це спонтанна, самоорганізована й саморегульована кібернетична система. Для забезпечення ефекту саморегуляції, окрім еталонної системи, в її структурі обов'язково мусить бути центральний керівний орган і постійний зворотний зв'язок між ним і керованою системою, за допомогою якого до центру управління надходить інформація про стан керованої системи та результативність реалізації управлінських впливів. Міжнародним органом керування структурно-функціональною організацією соціосфери та її геосоціосистем міг би бути **Міжнародний центр управління глобальними процесами** при Організації Об'єднаних Націй, а функцію зворотного зв'язку повинен виконувати комплексний глобальний моніторинг, керований **Міжнародним центром моніторингу при ООН** [4].

Якщо ж "природа майбутнього глобального устрою вимагає сильного керівництва" (за Д. Медоузом), то це не означає, що таке керівництво повинен виконувати потужний авторитарний, тоталітарний чи диктаторський режим. Так само, управлінські рішення її керівного (регуляторного) органу не можуть базуватися тільки на наукових знаннях екологічного чи економічного плану, не тільки на розумних концепціях і деклараціях, наприклад, сталого

розвитку, але й обов'язково на фундаментальних, твердих і незаперечних юридичних нормах. Тому, поряд з науково обґрунтованими, розумними, гуманітарними, екологічними, соціальними, економічними й технічними параметрами в еталонній системі мають бути закладені правові параметри, юридичні норми, на які у своїй діяльності постійно повинен орієнтуватися регулятор – керівний орган.

Як слушно зазначив президент Інституту Всесвітнього Спостереження, директор проекту "Стан світу 2000" (США) Лестер Р. Браун (2000) у доповіді про прогрес до сталого суспільства: "Настав час того, що історик науки Томас Кун описує, як зміну парадигми. У своїй класичній праці "Структура наукової революції" він зауважує, що коли наукове розуміння реальності у певній галузі розвиваючись досягає стану, де наявна теорія більше не пояснює адекватно цю реальність, тоді теорію треба міняти. Її треба узгодити з новими даними, замінюючи стару парадигму новою" [1, ст. 9].

Тобто настала потреба формування нових наукових підходів до пізнання та оцінки глобальних подій, нових наукових концепцій і галузей знань, які допомогли б усвідомити сучасний стан нашої планети й визначити способи забезпечення нормальних умов існування людства на близьку й далеку перспективу. Зрештою, мусимо збагнути й ті чинники, які спричинилися до появи низки глобальних екологічних і соціально-економічних проблем й до активного пошуку розумного попередження грядущих світових криз.

У глобальному масштабі цьому повинна служити **Екологічна Конституція Землі** [6]. І як би декому ідея такої конституції не видавалася передчасною, численні факти міжнародних договорів, нормативних актів та й сама "Програма дій. Порядок денний на XXI століття" свідчать про її актуальність. Давно функціонує низка міжнародних структур, які набули багаторічного досвіду розв'язання глобальних проблем, це, насамперед, Організація північного Атлантичного договору, Організація солідарності країн Азії та Африки, Організація економічної співпраці та розвитку, Рада Європи, Європейський Союз, Всесвітня організація охорони здоров'я, Міжнародний союз охорони природи і розвитку, Міжнародний астрономічний союз і багато інших. Найвагомішу роль у регулюванні міждержавних відносин і виконанні глобальних програм відіграє Організація Об'єднаних Націй, створена півстоліття тому для підтримання миру й безпеки, міжнародної співпраці з питань економіки, культури, науки, освіти, прав людини та ін. Її структурні підрозділи – Генеральна Асамблея, Рада Безпеки, Економічна і Соціальна Ради, Міжнародний суд, ЮНЕСКО, МАГАТЕ та інші спричинилися до вирішення численних глобальних і регіональних проблем екологічного, соціального, політичного, гуманітарного, наукового та освітнього характеру. До них належать Міжнародна Біологічна Програма, програма "Людина і біосфера", подолання голоду, міжетнічних і мілітарних конфліктів, урешті-решт – "Програма дій". Порядок денний на XXI століття".

Зрозуміло, що Екологічна Конституція Землі (ЕКЗ) може виконувати функцію міжнародного правового акта тільки тоді, коли її норми будуть пристосовані до національних конституцій більшості держав, коли її ратифі-

кують парламенти цих держав, якщо дотримання її норм буде забезпечене відповідними структурними перебудовами Організації Об'єднаних Націй і, передусім, створенням в її складі уже згаданого раніше Міжнародного центру моніторингу, моделювання та прогнозування соціосферних процесів й опрацювання управлінських рішень.

З метою реалізації вимог Екологічної Конституції Землі Ю.Ю. Туниця [6] вважає за потрібне прийняти концепцію реформування органів Організації Об'єднаних Націй і передбачити створення в її рамках "відповідних організаційних структур – Ради Екологічної Безпеки, Міжнародної Екологічної Організації, Міжнародного Екологічного Суду, Міжнародної Екологічної Поліції, Міжнародного Екологічного Банку" (с. 275). Поряд з цим, пропонується обґрунтувати вигідність господарської діяльності на принципах сталого розвитку. Цьому найбільше відповідає концепція **екологічної економії**, в якій органічно поєднані взаємозалежності та суперечності між природною (екологічною) та господарською (економічною) системами. Завданням цієї нової дисципліни має бути "вивчення шляхів вибору раціональних способів виготовлення матеріальних благ в умовах обмежених природних ресурсів, необмежених потреб та нестабільних (динамічних) умов природного життєвого середовища" (с. 83).

На нашу думку, можна дискутувати з приводу назви, структури чи наповнення ЕКЗ. Може, доречніше її назвати "Глобальна Конституція Сталого Розвитку", "Глобальна Конституція виживання", чи просто – "Глобальна Конституція" або "Конституція Землі", одним із розділів якої була б ЕКЗ. А вже потрібні також економічна, соціальна, демографічна, гуманітарна, політична конституції, чи, вірніше, відповідні розділи зведеної "Конституції Землі". Але найменшого сумніву щодо ідеї ЕКЗ, її актуальності і своєчасності не повинно бути. Без такої Конституції і відповідних міжнародних структур, створених для втілення її норм у життя, охорони та дотримання, виконання "Agenda-21" реалізація програми сталого розвитку залишиться декларацією, світове суспільство сповзатиме в епоху нових глобальних криз і міжнародних конфліктів.

Література

1. Браун Л.Р., Флавін К., Френч Г. та ін. Стан світу 2000. Доповідь Ін-ту Всесвітнього Спостереження про прогрес до сталого суспільства. – К.: Інтелсфера, 2000. – 285 с.
2. Вернадский В.И. Размышления натуралиста. Научная мысль как планетное явление. – М.: Наука, 1977. – 192 с.
3. Голубець М.А. Від біосфери до соціосфери. – Львів: Поллі, 1997 а. – 256 с.
4. Голубець М.А. Плівка життя. – Львів: Поллі, 1997. – 186 с.
5. Програма дій. "Порядок денний на XXI століття" (Agenda – 21). – К.: Інтелсфера, 2000. – 359 с.
6. Туниця Ю.Ю. Екологічна Конституція Землі. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2002. – 298 с.